

УДК 340.12(477)

Федик Лідія Богданівна,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького

**ДИСИДЕНТСЬКИЙ РУХ ЯК ФОРМА ПРОТИДІЇ ДЕРЖАВНИМ ТА ПАРТІЙНИМ
ОРГАНІМ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ В 60-80-Х РР. ХХ СТ.:
ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ**

Аналізуються зміст, методи і форми діяльності дисидентів. Показано, що дисиденти намагалися діяти легальними методами, в рамках радянської правової системи. Рух базувався на аналізі радянського законодавства та показі формалізму його виконання. У 1970-х рр. рух набуває нових організаційних форм, підґрунтям чого стало підписання СРСР міжнародних договорів.

Ключові слова: дисиденти, самвидав, права, ідеологія, свобода слова.

Постановка проблеми. Становлення України як правової держави та формування громадянського суспільства лежать у площині цивілізованих відносин влади та опозиції, що є притаманним багатьом розвинутим західним країнам. Тому, намагаючись налагодити стосунки з розвинутими європейськими країнами, Україна повинна створити умови для демократичних форм спілкування між громадянами та владними структурами всередині держави. Головною проблемою сучасної української демократії є нехтування законів і непрацююча Конституція, що значною мірою є результатом радянського минулого. Вивчення дисидентського руху в Україні в 60-х – середині 80-х рр. ХХ століття, аналіз набутого досвіду боротьби громадян за свої права дасть можливість прогнозувати стабільність правової системи української держави та суспільства загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дисидентський рух, його передумови, еволюція ідеології та форм боротьби частково розглядалася у працях В.Кафарського, Г. Касьянова, А. Русначенка В.Шевчука, М.Тараненка. Однак досі не склалося єдиного підходу до визначення впливу опозиційного руху на населення, його правову свідомість та культуру. Спектр думок коливається від твердження про дуже обмежені і незначні результати руху, до того, що він був одним із етапів національно-визвольної боротьби. На нашу думку теоретичні розробки українських дисидентів були важливою передумовою формування української правової ідеології, а методи боротьби зразком демократичного способу захисту основних прав людини, а тому форми боротьби дисидентів потребують детального дослідження.

Постановка завдання. Автор ставить перед собою мету дослідити еволюцію основних форм і методів боротьби опозиційного руху 60-80-х рр. ХХ ст., що були наслідком кристалізації основних принципів та виробленням нових завдань, які були спрямовані на реальне дотримання громадянських та національних прав, а в окремих випадках на зміну політичного устрою країни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процеси демократизації та лібералізації суспільно-політичного життя, які ознаменувала «відлига», поступово сформували новий політичний клімат в Україні, який характеризувався виникненням політичних вимог у середовищі опозиції. Слово «дисидент» означає «незгодний» і може бути визначене як людина, яка відкрито протиставляє свої погляди панівній ідеології та захищає свої переконання. Пізніше синонімом слова «дисидент» стало «правозахисник» – людина, яка виборює громадянські, релігійні та національні права. Прояви дисидентства спостерігаємо від початку встановлення комуністичної влади та державності радянського зразка на території України. Впродовж свого існування, залежно від суспільно-політичної ситуації він набував різних форм.

Перебуваючи у внутрішньому конфлікті з ідеологією і політичною практикою УРСР, більшість української інтелігенції уникало зовнішнього конфлікту з політичною системою до виходу зі свого «підпілля». Тому у дисидентському русі сформувалося два угруповання

«незгодних» – 1) ті, які діяли відкрито, але в межах чинного законодавства і виключно легальними методами; 2) ті, які діяли підпільно.

В. Баран зазначав, що дисидентство сформувалося під впливом кількох факторів: по-перше, поразки масового національного руху в західних областях України, яка показала безперспективність збройних методів боротьби в тоталітарній державі; по-друге, обмеженої лібералізації тоталітарного режиму, що відкрила надію на можливість поступового реформування діючої системи [2, с. 135-136]. Значний вплив на формування дисидентства справляли зовнішні фактори: антикомуністичні виступи у країнах «соціалістичного табору», зокрема 1956 р. в Угорщині, потім Польщі, НДР, Чехословаччині, розгортання світового правозахисного руху, стимульованого прийнятою ООН у 1948 та розповсюдженою в Україні з 1963 року «Загальною декларацією прав людини» (СРСР не голосував за неї). В Україні, як і в інших неросійських республіках, дисидентство викристалізувалося у змаганнях за національні й громадянські права, а також за релігійну свободу. Передусім це була мирна, ненасильницька форма боротьби з владою за вплив на свідомість суспільства.

Дотримуємося періодизації дисидентського руху, запропонованої В.Бараном: 1) з кінця 1950-х до середини 1960-х рр., коли ще відчувався значний вплив повстанського руху ОУН – УПА і в той же час позначився перехід до легальних, конституційних методів боротьби; 2) із середини 1960-х до початку 1970-х рр., коли прокотилася перша хвиля масових арештів у республіці і кристалізувалися нові форми протесту – петиційні кампанії, самвидавня діяльність, продовжилися спроби організованого опору [2, с. 136].

Як згадував дисидент Василь Лісовий важливою була розробка ідеології руху – тобто системи ідей і принципів, здатної успішно працювати – розширювати кількість прихильників та учасників національно-демократичного руху. Ідеологія українського дисидентства почала формуватися в 1955 р., коли українські політ'язні мордовських концтаборів написали «Відкритого листа» до ООН. Це був перший документ, у якому узагальнювались головні вимоги українського дисидентства на початковому етапі його становлення. В ньому висловлювався рішучий протест проти дискримінації радянською владою всього українського, приверталася увага світової громадськості до безправного становища України.

Згадуваний В.Лісовий відзначав, що ідеологія не мала бути радикальною, оскільки, зважаючи на стан масової свідомості і психіки, це неминуче відштовхувало б людей (високий рівень страху перешкоджав поширенню навіть досить поміркованих текстів із самвидаву).

З другого боку, проста декларація вимоги виходу зі складу СРСР не могла одержати підтримку через низький рівень масової національної та громадянської свідомості. Тому акцент розбився здебільшого на розширенні національно-державної автономії України. Оскільки «сталінська», а потім «брежнєвська» Конституція СРСР містили низку статей, що проголошували свободу слова, зібрань (ст. 124 за Конституцією УРСР 1937 і ст. 48 за Конституцією Української РСР від 20 квітня 1978 р.), віросповідання тощо, то правозахисний рух намагався використати цю обставину, вимагаючи «дотримуватись Конституції» [8]. В міру розширення руху правозахисники все більше покликалися на міжнародні документи з прав людини – Загальну декларацію прав людини ООН від 10 грудня 1948 року, прийняті ООН 16 грудня 1966 року Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права, Міжнародний пакт про громадянські й політичні права, що були підписані УРСР 19 жовтня 1973 року, та Факультативний протокол до останнього, що набув чинності 23 березня 1976 року [12].

У 1964 році Євген Пронюк написав програмову статтю у вигляді тез під назвою «Стан і завдання українського визвольного руху». Радикальний, як на той час, документ: націлював на заміну тоталітарної держави демократичною, на утвердження української суверенної держави. Текст, без підпису, стараннями Івана Світличного, був віддрукований в лінотипний спосіб і поширений у вузькому колі осіб. Переддрукувавши документ через 35 років, Є.Пронюк зауважує в примітці, що тези поширювались ще під двома назвами. Щоб не відлякувати ширше коло читачів, в один із варіантів було вміщено фрази в дусі «гуманістичного комунізму» та дано назву «Думки комуніста про сучасне та майбутнє українського народу». Ідеологія документа типово національно-демократична: особа та її права і нація, політично визначена у формі незалежної

держави. У «Відкритому листі до членів ЦК КПСС та ЦК КПУ» аналізується Кримінальний кодекс УРСР. Так, про статті 62 КК УРСР («антирадянська агітація і пропаганда») і статтю 1871 говориться, що вони суперечать не тільки тодішньому конституційному закону України РСР про свободу слова та друку (стаття 105), а й Загальній декларації прав людини, прийнятій Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй. При цьому цитується стаття 19 Декларації: «Кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення; це право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів». Далі говориться, що «Оскільки ніякий закон не мусить суперечити загально визнаним міжнародним нормам, а також чинному конституційному закону, то закони, висловлені в статтях 62 і 1871, повинні бути зліквідовані». Всі тодішні звернення дисидентів в офіційні інстанції, (незалежно від того, містили вони комуністичну риторику чи ні), ґрунтувалися на логіці, що суперечила марксистському класовому принципу. Бо ж найважливіші ціннісно навантажені поняття (свобода, права людини, справедливість, рівність) ставляться у текстах дисидентів над класовим принципом [8].

На думку Василя Лісового критика будь-якої ідеології шляхом показу її внутрішніх суперечностей чи суперечностей між декларованими принципами та практикою є найбільш небезпечною для будь-якої ідеології. Особливо для партії, яка виявляє очевидні ознаки лицемірства – декларує принципи, яким суперечать її політична практика [8]. Ідеологія дисидентського руху була зорієнтована на становлення громадянської і національної свідомості. Він був ненасильницьким, містив спробу відкритого діалогу зі владою. Дисиденти намагалися боротись у рамках чинних законів. Каральні органи та пропаганда називали їх «антирадянськими елементами», хоча вони часто виступали з позицій «покращення соціалізму».

Коло осіб, здатних долати психічну інерцію покори і страху в умовах тоталітарної реальності, було вузьким. А це означало, що перетворення в масовій свідомості потребують тривалого часу. Дисидентський рух не мав чітко визначених організаційних форм (партій, об'єднань), ні цілісної загальної програми. На початковому етапі це було пов'язано з бажанням уникнути звинувачень у підпільній діяльності. Проте це не врятувало шістдесятників від репресій. Однак арештами влада відштовхнула інакодумців від комунізму в стан своїх непримиренних ворогів. Ідеологічний спектр дисидентського руху в Україні був націонал-комуністичним (І. Дзюба), а від нього аж до платформи, близької інтегральному націоналізму Д. Донцова та ідеології ОУН (В. Мороз).

У списку дисидентів 1960-1972 рр. відомого канадського дослідника української історії Б. Кравченка налічувалося 975 осіб [4]. Інші джерела також вказують близько тисячі чоловік, які репрезентували усі регіони України. На початку 1980-х років, за даними Секретаріату Міжнародної амністії, кількість політв'язнів становила від 600 до 700 чоловік, серед яких у різний час українців налічувалося від 25 до 75%. Отже, широкої підтримки у громадян республіки дисидентський рух не набув, що пояснюється жорстокістю репресивних заходів, спрямованих проти опозиціонерів; апатією та пасивністю, що панували у свідомості значної частини суспільства; домінуванням у діяльності дисидентів різнобічної критики, відсутністю чітких організаційних форм та ін. [6, с. 301].

Дисидентство охоплювало різні соціальні верстви. Насамперед це було молоде покоління інтелігенції, яке готувалося взяти на себе відповідальність за долю свого народу. Здебільшого це не були відверті противники комунізму. Більшість із них прагнула вдосконалити соціалістичний лад. Оскільки становище республіки після хрущовських реформ істотно не змінилося, то це змушувало шукати інших шляхів досягнення національного суверенітету, розширення прав людини в СРСР [5, с. 614].

Оскільки і культурні, і політичні домагання можна було формулювати та захищати лише за умови принаймні такого фундаментального права як свобода слова, то захист прав людини стали вважати вирішальною передумовою. Хоча в різних групах по-різному оцінювали співвідношення між національними домаганнями і правозахистом, але, зрештою, визнавали, що ці два складники мають поєднуватися. Правозахисний рух в Україні виник як складова частина національно-

визвольного: він поєднував у собі вимогу індивідуальних прав (громадянських, політичних, соціальних) з колективним правом на національно-культурну ідентичність та національну державність (що позначалося терміном «національні права»). Існував також загальнодемократичний напрямок, релігійний, соціально-економічний (робітничий рух), вимога права на еміграцію (передусім боротьба євреїв за право на виїзд).

Поширеною формою діяльності дисидентів були письмові звернення, петиції та листи протесту проти репресій у вищій партійній та державній інстанції, Вони також створювали громадські комітети на захист заарештованих тощо. Значний суспільний резонанс мав «Лист творчої молоді Дніпропетровська». У листі були наведені приклади переслідування громадян за те, що вони схвально відгукнулися про роман О.Гончара «Собор», повідомлялося про нищення пам'яток української культури. Свої звернення дисиденти направляли не тільки керівництву держави, а й оприлюднювали через зарубіжні засоби інформації. Так, текст згаданого листа прозвучав на хвилях радіостанції «Свобода», яка вважалася тоді ворожою.

У вересні 1965 р. під час прем'єри фільму С. Параджанова «Тіні забутих предків» у кінотеатрі «Україна» в Києві, В. Стус, І. Дзюба та В. Чорновіл закликали присутніх на знак протесту проти масових арештів української інтелігенції підвестися з місць. Це був перший громадський протест проти політичних арештів у СРСР після смерті Сталіна [13, с. 247]. Іноді акції протесту набували крайніх форм. Так, у 1968 та 1969 рр. у Києві вчинили акти самоспалення колишні вояки УПА В. Макух з Дніпропетровська та М. Бориславський з Бердянська. 21 січня 1978 р., напередодні річниці проголошення незалежності УНР та Акта з луки українських земель, на могилі Т. Шевченка у Каневі здійснив акт самоспалення інженер О. Гірник з Калуша. У розкиданих на Чернечій Горі листівках він писав, що в такий спосіб протестує проти політики ліквідації української нації шляхом нищення української мови та українського національного духу.

Нерідко українські дисиденти вдавалися до зречення радянського громадянства, подавали заяви на виїзд за кордон. Більшість за такі дії опинялася в таборах і в'язницях.

Своєрідними протестними акціями ставали відзначення урочистостей, присвячених життю та творчості Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, де читали вірші, співали пісень, обговорювали наболілі проблеми. Практикувалися також вивішування синьо-жовтих прапорів на честь важливих подій української історії.

Однією із найбільш ефективніших форм боротьби дисидентів був самвидав. Самвидав можна оцінити як непідконтрольний державі засіб поширення позацензурної літератури, заяв, петицій, листів. Шляхом «самвидаву» в Україні поширювалися відмінні від офіційної ідеології оригінальні публіцистичні, прозові, поетичні твори. У них насамперед викривалися деформації радянського суспільства. Цей інструмент самовираження розглядався українською інтелігенцією як один із шляхів утілення в життя проголошеної конституцією свободи слова, як засіб висловлення непокори вільних душою творців тоталітарному режимові в СРСР [1].

Головними темами самвидаву 1960–1980-х рр. були національна політика в СРСР, проблема функціонування української мови та культури, прояви антирадянського опору, стан громадянських свобод в УРСР. Серед центральних документів політичного самвидаву, що розповсюджувалися підпільно в Україні, були стаття Є.Пронюка «Стан і завдання українського визвольного руху», праця І.Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?» Завдяки самвидаву в 1960–1970-х рр. в Україні циркулювали праці В.Чорновола «Лихо з розуму», «Правосуддя чи рецидиви терору?», А.Авторханова «Технологія влади», наукова розвідка М.Брайчевського «Приєднання чи возз'єднання?», памфлети В.Мороза «Репортаж із заповідника імені Берії» та Є.Сверстюка «З приводу процесу над Погружальським» [1].

У 1970 році з'являється найвідоміше видання українського самвидаву – журнал «Український вісник»(редактор – В.Чорновіл), п'ять номерів якого вийшли до початку наступної хвилі репресій. На його сторінках порушувалися суспільно-політичні проблеми українського суспільства, наводилися конкретні приклади переслідувань інакодумців з боку влади.

За даними КГБ, за час від 1964 року до 1972 р. в Україні зафіксовано поширення 778 найменувань документів понад 250 авторів [3, с. 200]. Під час обшуків було вилучено 107

машинописних і 356 рукописних документів, 118 магнітофонних бабін, 974 примірники розроблених дисидентами документів, часописи самвидаву «Український вісник» та «Хроника текущих событий» [9, с. 124-125].

Крім українських авторів, на теренах республіки поширювалися документи, виготовлені за її межами. Їхніми творцями були російські демократи Андрій Сахаров, Олександр Солженіцин, кримськотатарські автономісти та єврейські націоналісти.

Понад сто одиниць самвидаву станом на 1971 рік потрапили за кордон, де друкувалися в українських діаспорних видавництвах «Сучасність» та «Смолоскип». Згодом, писали кагебісти, частина цих видань, «авторами яких є радянські громадяни, засилаються назад в Україну з відповідними коментарями відверто ворожого змісту у вигляді «вступів», «редакційних заміток», «післямов».

Таким чином, з'являвся так званий тамвидав. Тільки у 1970 році конфісковано 19582 документи, які пересилалися з-за кордону, серед них 4200 походило із закордонних центрів ОУН. У наступному 1971 році це число ще більше зросло – за дев'ять місяців перехоплено і конфісковано 20357 закордонних видань [3, с. 201].

Доповідна записка КДБ СРСР у ЦК КПРС засвідчувала: «У листівках і анонімних листах містяться заклики до активної боротьби проти чинного в СРСР ладу, злісні наклепницькі вигадки щодо окремих керівників радянської держави, націоналістичні настрої, невіра в побудову комуністичного суспільства в нашій країні, наклепи на радянську демократію. В ряді анонімних документів висловлюється ненависть до КПРС і комуністів, погрози на адресу місцевого партійного і радянського активу». За матеріалами записки найбільша кількість «антирадянських» документів була виявлена в Україні, Азербайджані, Грузії, Латвії, а також в окремих районах РРФСР [14, с. 505]. Одна з проблем, пов'язана з поширенням самвидаву був брак коштів на найнеобхідніше – фотопапір, копіювальна техніка, друкарські машини та канцелярія. Зарплати молодих науковців були низькі.

Розповсюдження самвидаву підштовхнуло вище політичне керівництво СРСР та УРСР до розробки спеціальних заходів «По протидії нелегальному розповсюдженню антирадянських та інших шкідливих матеріалів», схвалених постановами ЦК КПРС та ЦК КПУ в червні–липні 1971. 30 грудня того ж року Політбюро ЦК КПРС ухвалило рішення про початок всесоюзної кампанії проти самвидаву з метою цілковито знищити інфраструктуру його виготовлення і розповсюдження. На виконання цієї постанови 20 січня 1972 року голова КДБ УРСР Віталій Федорчук направив до ЦК Компартії доповідну записку, в якій детально проаналізовано об'єкт планованої атаки – український самвидав [3, с. 201]. Незважаючи на протидію владних структур, самвидав у 1960–1980-х рр. залишався важливим політичним фактором, що впливав на суспільно-політичну ситуацію в УРСР, сприяв консолідації національно-патріотичних сил, служив засобом поширення

Усередині 1970 років дисидентський рух дістав новий імпульс. Він був пов'язаний з підписанням Радянським Союзом 1 серпня 1975 року в столиці Фінляндії Гельсінкі Прикінцевого акту Наради з безпеки та співпраці в Європі (НБСЕ). В обмін на закріплення повоєнних кордонів та отримання СРСР статусу найбільшого сприяння в торгівлі з Заходом, радянське керівництво зобов'язувалося дотримуватися гуманітарної частини Прикінцевого акта, зокрема, прав людини в межах Загальної декларації прав людини ООН від 10 грудня 1948 року. Найбільш цінні положення гельсінкського акту в гуманітарній сфері, – це захист прав людини шляхом побудови демократичного правопорядку та захист прав народів шляхом побудови справедливого міжнародного порядку [7, с. 227]. Прикінцевим актом НБСЕ передбачалося, що виявлення фактів переслідування людей за переконання віднині викликатиме юридично обґрунтовані претензії інших сторін і більше не буде трактуватися як втручання у внутрішні справи країни. Оскільки Прикінцевий акт НБСЕ прирівнювався до національного законодавства, то його підписання означало, що відкриваються юридичні можливості легально і цілком законно боротися з порушеннями прав людини, опираючись на внутрішнє і міжнародне право.

Правозахисники, за висловом Андрія Амальрика, вчинили революційний переворот у свідомості стероризованого за попередні десятиліття населення: у невольній країні вони почали

поводитися як вільні люди [11, с. 108]. Вони почали вимагати визнання прав людини державою, тобто їх узаконення, і явочним порядком почали здійснювати конституційні права (свободу слова, друку, демонстрацій, асоціацій та ін.), тобто розуміти закони так, як вони написані. Виходячи з того, що дотримання законності означало б зміну характеру влади, її демократизацію, правозахисники примушували державу дотримуватися її власних законів та підписаних нею міжнародних правових актів. 9 листопада 1976 р. в Україні постала Українська гельсінська група (УГГ). Серед її засновників були: письменник О. Бердник, генерал П. Григоренко, правники І. Кандиба і Л. Лук'яненко, громадська діячка О. Мешко, історик М. Матусевич, інженер М. Маринович, мікробіолог Н. Строката-Караванська, учитель О. Тихий. Очолив Групу відомий письменник і філософ М. Руденко. Вони підписали Декларацію Української громадської групи сприяння виконанню гельсінських угод – про її створення та Меморандум №1.

Щоб забезпечити виконання гельсінських угод, УГГ поставила метою ознайомлювати громадськість із Загальною декларацією прав людини ООН, сприяти розширенню контактів між народами і вільному обмінові інформацією, добиватися акредитування в Україні представників зарубіжної преси. Група приймала письмові скарги про порушення прав людини в Україні і щодо українців за її межами, передавала цю інформацію в засоби масової інформації та урядам держав – учасниць гельсінського процесу.

Автори Декларації наголошували, що головним мотивом їхньої діяльності буде не політичний, а гуманітарно-правовий. Формулювання документів Гельсінської групи були дуже обережні. Україна повинна була знову заявити про своє право на повноцінне життя, а для цього їй потрібна була найважливіша зі свобод – свобода слова, чітко сформульовано в ст. 19 Загальної декларації прав людини ООН. У січні – квітні 1977 року Група випустила 10 Меморандумів про переслідування громадян за інакомислення. У Меморандумі № 1 політика СРСР щодо України визначалася як геноцид. У другому меморандумі йшлося про формально-декларативний характер Союзу РСР. У третьому, на прикладі долі Йосипа Терелі, йшлося про переслідування Української Греко-Католицької Церкви і загалом віруючих. Меморандум № 5 під назвою «Україна літа 1977-го» був спрямований урядам країн – учасниць Белградської НБСС. Хоч український правозахисний рух не декларував своїх ідеологічних орієнтацій, та він із самого початку був однією з форм боротьби за національне визволення. У Західній Україні наріжним каменем правозахисний рух ставив національні права та питання релігії, тоді як на Великій Україні він мав ширший, соціально-економічний характер, у другій половині 70-х років він тісно змикався з рухом правозахисників-неукраїнців і з правозахисним рухом у Росії [10, с. 69-70].

Протиставляючи репресіям законність і легалізм, Група 14 жовтня 1977 року подала до Ради Міністрів УРСР клопотання про реєстрацію її як громадської організації й надання їй офіційного статусу. Після арешту М.Руденка нового Голову не обирали, але неформальними лідерами її були Олесь Бердник (до арешту 6 березня 1979 року) та Оксана Мешко.

Улітку 1978 року Група оприлюднила програмовий документ «Наші завдання», де заявила, що виходить із «засад єдності загальнолюдських і національних прав українських громадян». Захист національних прав українців та громадян інших національностей, а також релігійних прав, був поставлений на перше місце в її діяльності.

Група в особі Йосифа Зісельса захищала запроторених у «психіатричці», в особі Петра Григоренка – права кримських татарів, в особах Петра Вінса, Ольги Гейко – права віруючих. Загальнодемократичні тенденції в ній представляли Леонід Плющ, Володимир Малинкович. В окремих її документах йшлося про соціально-економічні права.

Група діяла й у неволі. У 1979 році з табору особливого режиму Сосновка (Мордовія) вийшло «Звернення українського національного визвольного руху в справі української самостійності» (відоме ще як «Заява 18-х політв'язнів», автор Л. Лук'яненко), де викривався колоніальний характер влади в Україні.

В ув'язненні дисиденти не припиняли боротьбу з комуністичним режимом. З таборів вони передавали на волю свої твори та документи, повідомляли про стан засуджених, оголошували протесті голодування, не виходили на роботу. Юридично кримінальні, але «засуджені за особливо небезпечні державні злочини», політв'язні розгорнули боротьбу за Статус політв'язня з вимогами

скасувати примусову працю та обов'язкову норму виробітку, встановити справедливу оплату праці; зняти обмеження на листування; поліпшити медичне обслуговування; забезпечити можливість творчої праці та інше. Оскільки влада реагувала на вироблений 1975 року з активною участю Вячеслава Чорновола проект Статусу політв'язня лише додатковими репресіями, то з 1976 року в'язні почали переходити на нього явочним порядком: страйкували, оголошували голодування з приводу об'єктивної інформації про Україну. На початку 1970-х років у таборах голодуваннями й заявами відзначали День радянського політв'язня 30 жовтня, День українського політв'язня 12 січня (арешти 1972 року), День пам'яті жертв червоного терору 5 вересня (декрет Совнаркому 1918 року), День прав людини 10 грудня. При цьому посилювалися на Загальну декларацію прав людини ООН, прийняті ООН 16 грудня 1966 року Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права, Міжнародний пакт про громадянські й політичні права, що були підписані СРСР 19 жовтня 1973 року, та Факультативний протокол до останнього, що набув чинності в світі 23 березня 1976 року [12].

Інакше розхитувало систему, псувало міжнародну репутацію держави, яка, не витримуючи економічної та військової конкуренції з демократичним Заходом, включилася в процес «розрядки».

Таким чином дисидентський рух, незважаючи на свою малочисельність став тим засобом, що засвідчив досить високий рівень правової культури населення УРСР. Він обґрунтовував базові людські, громадянські та національні права, враховуючи не тільки радянське законодавство, але й положення міжнародного права, що було передумовою для здобуття незалежності. Форми його боротьби були переважно легальними і спрямованими на доведення суперечностей законодавства УРСР, відмінностями між теорією та практикою. Наочним результатом діяльності дисидентського руху стала реалізація у 1991 р. ідеї виходу України з СРСР і встановлення правової держави ненасильницькими, правовими засобами.

Список використаних джерел

1. Бажан О.Г. Самвидав / О.Г. Бажан // Енциклопедія історії України. Т. 9 (Прил–С) (2012) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.history.org.ua>.
2. Баран В. Україна 1950-1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи / В. К. Баран . – Львів : НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 1996. – 447 с.
3. В'ятрович В. Самвидав під прицілом КГБ / В. В'ятрович // Історія з грифом «Секретно». – Львів: Центр дослідження визвольного руху, 2011. – 328.
4. Гарбарчук К. Самвидав – форма духовного опору / К. Гарбарчук // Вісник+К. – 2011. – 19 жовтня.
5. Кафарський В. Комунізм і український національно-визвольний рух / В. Кафарський. – Івано-Франківськ, 2002.
6. Кормич Л.І. Історія України: підручник / Л.І. Кормич, В.В. Багацький. – Київ: Алерта, 2006. – 412 с.
7. Лісовий В. Культура – ідеологія – політика / В. Лісовий. – К.: Видавництво імені О.Теліги, 1997.
8. Лісовий В. С. Спогади / В.С. Лісовий [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://museum.khpg.org/index.php?id=1281364212>.
9. Мельникова О. С. Методи впливу альтернативних медіа (на прикладі українського самвидаву 60–80-х рр. ХХ ст.) / О. С. Мельникова // Наукові записки Інституту журналістики. – 2014. – Т. 57. – С. 124-128.
10. Обрії особистості: книга на пошану Івана Дзюби / Упор. Оля Гнатюк, Леонід Фінберг. – К.: Дух і літера, 2011. – 480 с.
11. Овсієнко В. В. Світло людей: Мемуари та публіцистика: У 2 кн. Кн. 2 / упорядкував автор; Худож.- оформлювач Б. Є. Захаров. – 2-ге видання, доп. – Харків: Харківська правозахисна група; К.: Права людини, 2007. – 352 с.
12. Овсієнко В. Правозахисний рух в Україні (середина 1950-х – 1980-і роки) (Вступна стаття до видання: Українська Громадська Група сприяння виконанню Гельсінкських угод: В 4 т.

- Т. 1.: Особистості / Харківська правозахисна група; Упорядник Є.Ю.Захаров; – Харків: Фоліо, 2001. – С. 5–42.
13. Танцюра В. І. Політична історія України / В. І. Танцюра. – К.: Либідь 2001. – 320 с.
14. Україна і Росія в історичній ретроспективі: Нариси: В 3-х т. Т. 2. Радянський проект для України / В. А. Гриневич, В. М. Даниленко, С. В. Кульчицький, О. Є. Лисенко; НАН України. Ін-т історії України. – К.: Наук. думка, 2004. – 530 с.

Федык Л. Б. Диссидентское движение как форма противодействия государственным и партийным органам советской власти в 60-80-х гг. XX в.: историко-правовой аспект

Анализируются содержание, методы и формы деятельности диссидентов. Показано, что диссиденты пытались действовать легальными методами, в рамках советской правовой системы. Движение базировалось на анализе советского законодательства и показе формализма его выполнения. В 1970-х гг. Движение приобретает новых организационных форм, основой чего стало подписание СССР международных договоров.

Ключевые слова: диссиденты, самиздат, права, идеология, свобода слова.

Fedyk L. B. Dissident movement as a form of counteraction to state and party bodies of Soviet power in the 60's and 80's of the 20-th century: the historical and legal aspect

The content, methods and forms of dissident activity are analyzed. It was shown that the dissidents tried to act by legal methods within the framework of the Soviet legal system. The movement was based on an analysis of Soviet legislation and a demonstration of the formalism of its implementation. In the 1970's, the movement gained new organizational forms, the basis of which was the signing of the USSR international treaties.

Key words: dissidents, samizdat, rights, ideology, freedom of speech.

Надійшла до редакції 1 вересня 2017 р.

